

LENA SCHRÖDER

Efterlysning: Mer källkritik i datoriseringsdebatten!

Debatten om datoriseringens effekter på sysselsättningen baseras i hög grad på två rapporter, varav den ena är hemlig och den andra vanligen feltolkad hävdar Lena Schröder i detta inlägg.

Sambanden mellan teknisk utveckling och sysselsättning har diskuterats och analyserats åtminstone sedan slutet av 1700-talet. Särskilt livlig förefaller debatten ha varit under perioder med hög arbetslöshet, som t ex under 1930-talet. I Sverige och andra industrialiserade länder har denna diskussion blommat upp igen, med anledning av den snabba utvecklingen inom mikroelektroniken och dess tillämpningar.

Hos många människor finns idag en stor oro för att användandet av datorer och robotar skall skapa massarbetslöshet. Med tanke på de höga arbetslöshetssiffrorna inom hela OECD-området, bör denna oro tas på allvar, och den tekniska utvecklingens inverkan på sysselsättningen behandlas seriöst. Inom den ekonomiska teorin har, ända sedan klassikernas tid, ekonomer varit eniga om att den tekniska utvecklingens effekter på sysselsättningsvolymen är ett resultat av två i motsatt riktning verkande krafter.

Genom en högre arbetsproduktivitet kan en oförändrad produktionsvolym tillverkas med en lägre insats av arbetskraft.

Fil kand LENA SCHRÖDER är extra universitetslektor vid Institutet för Social forskning i Stockholm.

Den högre produktiviteten ger möjlighet att expandera produktionsvolymen via lägre priser, högre vinster, högre reallöner och/eller ökad beskattning och expansion av den offentliga sektorn.

Huruvida dessa i motsatt riktning verkande tendenser leder till ökad, oförändrad eller minskad sysselsättning är beroende av faktorer som efterfrågeelasticitet, inkomstelasticitet, substitutionselasticitet mellan kapital och arbetskraft, skaleffektivitet, men framförallt av fasen i konjunkturcykeln och nivå på den totala efterfrågan.

Även om det finns en stor enighet om de dynamiska sambanden mellan teknisk utveckling och sysselsättning, varierar bedömningarna av slutresultatet betydligt, och sammanhänger ofta med bedömarnas grundläggande uppfattning i mer övergripande ekonomiska och ideologiska frågor. De som hävdar att teknisk utveckling inte skapar några sysselsättningsproblem anlägger gärna ett historiskt betraktelsesätt och framhåller den enorma sysselsättningsökning, som ägt rum sedan den industriella revolutionen. Andra bedömare är mer benägna att framhålla brister i ekonomins funktionssätt. Marknadsimperfectioner och allmän nedgång i efterfrågan leder till att produktionsvolymen inte kan expandera i den utsträckning, som skulle vara nödvändig för att kompensera ökningen i produktivitet. De mest pessimistiska anser att produktionsvolymen inte kan fortsätta att expandera som tidigare, eftersom de mänskliga behoven av varor och tjänster numera i stort sett är tillfredsställda. Denna uppfattning företrädde t ex redan 1820 av Thomas Malthus och är fortfarande vanligt förekommande i dagens datoriseringsdebatt.

Uppgiftsspridningskarusell

Analys av datoriseringens effekter på sysselsättningen bör grunda sig på de direkta effekterna på produktiviteten samt de mer indirekta effekterna på produktionsvolymen. Det förefaller dock som om uppgifter om dramatiska produktivitetshöjningar och därav direkt följande sysselsättningseffekter, har större genomslagskraft än mer analyserande resonemang om dynamiska samband.

Att så är fallet i massmedia är kanske inte speciellt förvånansvärt, eftersom de dramatiska sysselsättningseffekterna borde ha ett relativt högt nyhetsvärde. Särskilt anmärkningsvärt är emellertid att uppgifter om datoriseringens sysselsättningseffekter inom tjänstesektorn i så stor utsträckning är baserade på två utländska rapporter, varav den ena är hemlig och den andra feltolkad. I och för sig bär inte massmedia det tyngsta ansvaret för att dessa felaktiga eller okontrollerbara uppgifter sprids. Samma uppgifter förekommer nämligen även i offentliga utredningar och fackliga handlingsprogram och kan därigenom uppfattas som i viss mån sanktionerade.

Som exempel ges nedan citat från tre tidsskrifter med olika inriktning och läsekrets.

Veckans affärer 5 juni 1980: "En mycket noggrann undersökning av västtyska Siemens kallad 'Kontor 1990' (fortfarande hemlig) indikerar att 43 procent av 2,7 miljoner undersökta kontorsjobb kan standardiseras och mellan 25—30 procent automatiseras. Största besparingsmöjligheterna finns inom den offentliga sektorn.

I den s k Nora-Mincrapporten beställd av franska regeringen förutspås att sysselsättningen inom bank- och försäkringssektorerna kommer att minska med 30 procent under 1980-talet som resultat av ny teknologi."

SIF-tidningen nr 11/1982: "Ett exempel är den västtyska Siemensrap-

porten, enligt vilken 40 procent av allt kontorsarbete under 80-talet kan datoriseras."

Data — varför det? Utgiven av Nordpress AB inför datamässan i Älvsjö hösten 1982: "Den franska Nora-Mincrapporten, som presenterades för den franske finansministern 1978, bedömer att 30-procentiga personalminskningar kan bli aktuella. Utredarna säger samtidigt att nya jobb tillkommer under perioden men inte alls i samma takt som rationaliseringarna." (I denna artikel nämns ingenting om vilken sektor uppgiften skulle kunna tänkas gälla.)

"Elektronikföretaget Siemens fann i en av sina undersökningar, kallad 'Kontor 1990', att 40 procent av kontorspersonalen kommer att rationaliseras bort med hjälp av den nya tekniken (rapporten har senare av okänd anledning hemligstämplat)."

Exemplen där just Siemens och Nora-Mincrapporterna refereras skulle lätt kunna mångfaldigas. I och med att uppgifter från dessa två rapporter fått så stor genomslagskraft är det av intresse att studera vad de egentligen innehåller. Eftersom Siemens är en stor leverantör av ADB-baserade kontorssystem är naturligtvis utrustningens produktivitetshöjande effekter ett bra försäljningsargument. Siemensrapporten kan dock inte granskas, eftersom den är hemlig och omöjlig att få tag i, vilket en del referenter ärligen uppger.

Nora-Mincrapporten är däremot tillgänglig. Den är skriven av S Nora och A Minc på uppdrag av den franska regeringen och heter "L'informatisation de la Société", i engelsk översättning "The computerization of society". Rapporten innehåller till större delen allmänna resonemang angående datorisering, ekonomisk tillväxt och ekonomisk politik. Störst intresse har dock beräkningarna av sysselsättningseffekterna i specifika sektorer väckt. Enligt rapporten möjliggör datorisering i banksektorn en utökad tjänstproduktion med

oförändrad arbetsstyrka inom en tioårsperiod. Med oförändrad teknik skulle däremot arbetskraften ha behövt ökas med 30 procent.

Denna uppgift tolkas i ett stort antal rapporter/utredningar och tidningsartiklar till att Nora-Minc förutspår en 30-procentig sysselsättningsminskning inom banksektorn. Vad gäller sekretaryrket har Nora-Minc funnit att Frankrikes samtliga 800 000 sekreterare kommer att *påverkas* av ny teknik på kontoren. Effekterna på sysselsättningen kommer att bli massiva. Någon statistisk uppskattning är dock enligt Nora och Minc omöjlig att göra. (Se Nora och Minc, [1980].)

Det mest allvarliga är emellertid att den opublicerade Siemensrapporten och den feltolkade Nora-Mincrapporten inte enbart refereras i massmedia utan även i offentliga och fackliga utredningar. Nedan följer en kort genomgång av hur uppgifter från just dessa två utredningar cirkulerar i sammanhang, där man borde förvänta sig en mer noggrann källgranskning.

- ASTMS-rapporten "Technological Change and Collective Bargaining" utgiven av Association of Scientific and Managerial Staff (ASTMS).

ASTMS förutspår en dramatisk nedgång i sysselsättning på grund av den nya informationstekniken. Underlaget till ASTMS bedömning är i stor utsträckning hämtat från Siemens- och Nora-Mincrapporterna. Som källa till uppgiften från Siemensrapporten uppges ett påstående: "Det tyska elektronikföretaget Siemens har beräknat att 40 procent av alla kontorsanställda skall ha fått sluta sina arbeten 1990."

Nora-Mincrapportens uppgifter refereras sålunda: "Bankerna kan komma att reducera sin personal med 30 procent genom att införa modern datateknik" (inget sägs om utökad tjänsteproduktion med oförändrad sysselsättning i ASTMS referat). För sekretärerna gäller "många av de 800 000 sekretärerna i Frankrike kan bli *berövade* sina arbeten till

följd av automatiska skrivmaskiner och ordbehandlingsystem" (sid 158 f, min kursivering).

ASTMS-rapporten har fått stort genomslag i den svenska datoriseringsdebatten. Den har översatts av SIF:s Stockholmsavdelning samt av Data- och elektronikkommittén, som publicerade den 1980 i "Data-teknik, ekonomisk tillväxt och sysselsättning".

- ETUI-rapporten "The impact of microelectronics on employment in Western Europe in the 1980's". Utgiven av European Trade Union Institute, Brüssel [1979], (ETUI).

Rapporten förutspår stora sysselsättningsproblem i Västeuropa till följd av ny teknik. Utsagan är baserad på ett stort antal uppgifter om hur många arbetstillfällen som kan ersättas med hjälp av mikroelektronik i olika branscher, företag och länder. Nora-Mincrapporten (sedvanligt feltolkad), Siemensrapporten och ASTMS-rapporten utgör en del av underlaget. Som källa till Siemensrapporten uppges åtminstone en andrahandskälla "Friedrichs: New Dimensions of Automation and Technical Change by Microelectronics — first presented to Club of Rome meeting, Hamburg 02.04 1979" (sid 91, 101—107).

- NOU- 1980:33 "Sysselsetting og arbeidsmiljø i 80-årene." Norsk offentlig utredning.

Till största delen behandlar denna utredning olika alternativ i stabiliserings- och industripolitiken. Den nya informatisteknologin anges främst få effekter på sysselsättningen inom kontorssektorn. Utredningen nämner att ett fåtal rapporter åberopas som stöd för dramatiska sysselsättningsförändringar. Siemensrapporten och den felaktigt återgivna prognosen från Nora-Mincrapporten återges utan värdering av uppgifternas kvalitet. Som motvikt refereras även andra rapporter, som redo-

visar betydligt mindre sysselsättningseffekter på kontoren. Ingen källhänvisning till uppgifterna från Siemensrapporten ges.

- NOU 1981:14 "Økonomiske og sociale virkninger av ny datateknologi".

I denna norska offentliga utredning görs bl a olika beräkningar av hur datoriseringen kan tänkas påverka sysselsättningen. En sådan beräkning utgår från Siemensrapportens påstådda uppgift att 40 procent av kontorsarbetsplatserna kommer att försvinna. Som källa uppges att "grunnlaget" är okänt (sid 36).

- NU A 1980:4 "Sysselsetningsvirkninger av ny teknologi", utgiven av Nordiska ministerrådet och skriven av Tor Rødseth.

Huvuddelen av Rødseths rapport behandlar sambanden mellan förändringar i arbetskraftsefterfrågan, produktivitet och produktionsvolym som hittills visat en positiv samvariation i de nordiska länderna. Men utifrån en bedömning av den troliga, exogent genererade, ekonomiska tillväxttrakten och av datoriseringens produktivitetseffekter, befarar Rødseth att sysselsättningsproblem

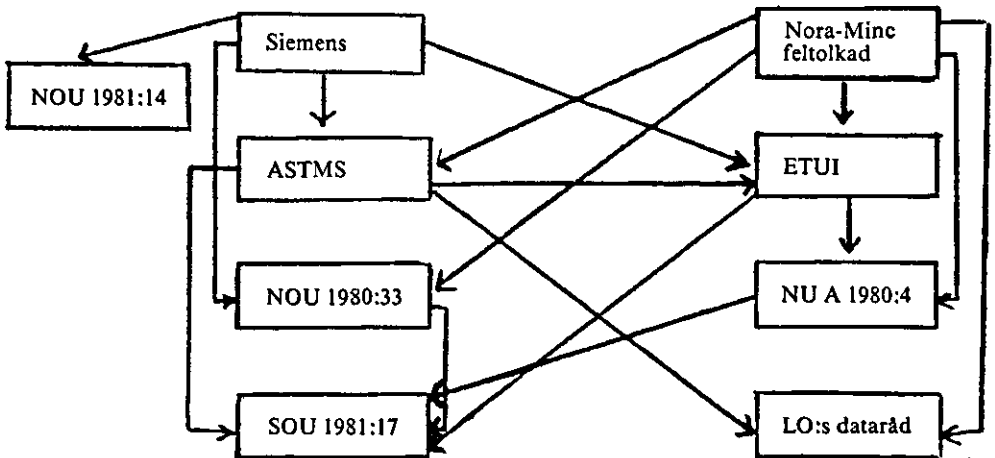
kan uppstå i framtiden. Bedömningen av datoriseringens effekter på produktiviteten är i stor utsträckning baserade på ETUI-rapporten och den felaktiga tolkningen av Nora-Minc-rapporten.

- LO:s dataråd: "Facklig datapolitik" Jönköping 1981.

I LO:s datapolitiska program har Nora-Minc-rapporten fått följande presentation: "En statlig fransk utredning, Nora-Minc, räknar med att 30 procent av de bankanställda och 800 000 kontorister skall förlora sina arbeten under 80-talet.". Vidare redovisas ASTMS uppskattningar av den arbetslöshet som datoriseringen kommer att förorsaka i England. Det bör dock framhållas att LO:s program redovisar två synsätt i debatten, varav ovanstående faller under kategorin pessimistisk.

- SOU 1981:17 "Industrins datorisering — effekter på sysselsättning och arbetsmiljö". Delbetänkande från dataeffektutredningen.

För att få perspektiv på sambanden mellan datorisering och sysselsättning gör dataeffektutredningen i sitt betänkande ett sammandrag av sex utländska rapporter, däribland ASTMS, ETUI och NOU 1980:33.

Presentationen är enbart ett sammandrag, några kommentarer till eller värdering av rapporternas tillförlitlighet ges inte. Däremot utgör NU A 1980:4 grunden för dataeffektutredningens analys och ställningstaganden. (Se sid 23—26 och 168—171.)

Sammantaget har dessa olika rapporter baserats på varandra enligt mönster i illustrationen på föregående sida.

Mot bakgrund av den nuvarande höga arbetslösheten är det speciellt angeläget att uttalanden om datoriseringens inverkan på sysselsättningen i dag och i framtiden baseras på fakta och en noggrann granskning av källmaterialet. Vidare bör analysen inte enbart utgå från datoriseringens effekter på produktiviteten, utan även behandla på vilket sätt produktivitetstvinsterna kan tänkas användas och vilka konsekvenser detta får på produktions- och sysselsättningsvolym.

Den oro som finns över att datorer skall skapa massarbetslöshet bör inte underblåsas av att skenbart vederhäftiga uppgifter cirkulerar runt i utredningar och massmedia, tills de slutligen betraktas som en självklar sanning. Lika felaktigt är det naturligtvis att dämpa oron genom uttalanden baserade på tvevelaktiga källor och slarvig analys.

Allmänheten borde ha rätt till korrekt information som underlag för sina ställningstaganden. Forskares, utredares och journalisters uppgift bör därför vara att ge allmänheten ett så gediget och sanningsenligt beslutsunderlag som möjligt. Den uppgiftsspridningsskarusell som redovisas ovan, kan knappast vara ägnad att fylla detta syfte.

Referenser

- Malthus, T.R., [1820], *Principals of political economy*, London.
Nora, S. och Minc, A., [1980], *The computerization of society*, London.